

Angela Donati: *Epigrafia Romana. La comunicazione nell'antichità.* Il Mulino, Bologna 2002. 112 str.

Pred nami je knjižica, ki se sicer res ukvarja z rimsko epigrafiko, vendar bi težko - že zaradi samega obsega (malo čez 100 strani) - dejali, da gre za epigrafski priročnik. Gotovo pa je primerna dopolnitev klasičnim priročnikom, saj odpira širši pogled na rimske napise, njihovo vlogo in pomen, pogosto že samo s tem, da nakaže smer, v katero naj gre razmišljanje.

Avtorica je delo razdelila na sedem poglavij, med njimi je prvo posvečeno komunikaciji v antiki, a predvsem tisti, ki je povezana s samimi napisnimi kamni. Le-te namreč lahko obravnavamo kot pomembno sredstvo komunikacije v antiki, pa tudi med daljno antiko in današnjim časom. Sledi kratka predstavitev osnovnih pojmov, ki so povezani z nastankom napisnega spomenika: črke, pisava, kamnosek (*marmorarius, quadratarius, serrarius, ordinator, lapicida*).

Drugo poglavje obravnava dvo- ali večjezične napise ter njihovo funkcijo. Z velikostjo rimskega imperija je povezan tudi pojav dvo- ali večjezičnosti na določenih območjih rimske države. Latinski jezik se je res razširil po vsem imperiju, ker pa avtonomni jeziki s prihodom Rimljanov niso prenehali obstajati, se na nekaterih spomenikih najdejo njihovi ostanki. Pri tem je potrebno poudariti pomembno in drugačno vlogo grščine, ki je na vseh področjih življenja na vzhodnem delu imperija ohranila poseben položaj. Ostala oziroma postala je drugi uradni jezik in s tem potrdila privilegiran položaj grške kulture v rimskem imperiju.

Sledita poglavji, od katerih se prvo ukvarja z besednim zakladom "svetih" napisov, drugo z besednjakom cesarskih oziroma javnih napisov. Pri tem prvo na kratko z nekaj primeri, ki so posvečeni različnim božanstvom (Jupitru, Eskulapu, bogovom in nimfam ...), odpravi votivne napise. Drugo poudari pomen napisov v javnem življenju, pri tem jih razdeli na dva dela: na prave cesarske, kjer je kateri od cesarjev eksplicitno omenjen, ter tiste, ki so javni iz drugih razlogov: javne funkcije, naloge, koledarji ...

Napisi z veliko uradno vrednostjo so bili shranjeni v organiziranih arhivih, ki so lahko bili v privatnih rokah ali pod upravo države. Te "dokumente" so arhivirali predvsem zato, da bi se ohranili za generacije, ki so šele prihajale; njihova vsebina je bila pač pomembna za normalno delovanje države v prihodnosti. *Memoria publica* je tako neke vrste državni arhiv, v katerem so shranjevali mednarodne pogodbe, odloke senata, zakone (razni fasti - *triumphales, consulares, Capitolini*; akti kolegija *Fratres Arvales*) ...

Sledeče poglavje govori o napisih kot orodju za ohranitev spomina. Njihov pomen torej ni omejen (v primeru nagrobnikov, ki so v večini) le na ohranitev spomina na mrtve, ki so na nekem nagrobniku dejansko omenjeni, pač pa sega veliko dlje. S pomočjo napisov smo se namreč dokopali do mnogih informacij iz rimske zgodovine, ekonomije, administracije, vojaške ureditve, onomastike in drugega.

Zadnje poglavje A. Donati posveti posebnemu tipu napisov: grafitom in napisom, ki so vsaj delno narisani. Ti napisi so pogosto uvrščeni med *instrumentum domesticum*, saj se pojavljajo tudi na predmetih, ki so namenjeni za domačo rabo (svetilke, posodje in drugo). Ker so na eni strani narisani oziroma naslikani in ker so na drugi podani v obliki grafitov, ki so bili velikokrat posledica spontanih vzgibov, zahtevajo posebno obravnavo, saj se vsaj po teh dveh lastnostih dejavnih bistveno razlikujejo od ostalih skupin napisov.

V dodatku so zbrane različne vrste napisov (11 primerov), ki s pomočjo fotografij plastično ponazorijo spekter preučevanja rimske epigrafike. Fotografiji so dodani osnovni podatki o samem napisu, njegov prepis in prevod v italijanščino. Pričujoče delo, ki je po obsegu sicer zelo omejeno, poda pregled rimske epigrafike, a na drugačen način, kot smo vajeni. Ker se ne drži togih, a uveljavljenih standardov, po katerih je epigrafska stroka ponavadi predstavljena, bralca spodbuja k lastnemu vred-

notenju pomena epigrafike in ga na pozitiven način prisili k povezovanju že znanih dejstev z nekaterimi novimi. Vrednost knjižice lahko iščemo prav v tej izvornosti, ko stara vedenja poda na nov in zanimiv način.

Julijana VISOČNIK

Paola Donati Giacomini: *Innovazione e tradizione. Le risorse telematiche e informatiche nello studio della storia antica.* Il Mulino, Bologna 2002. 144 str.

Kot nadaljevanje zgoraj obravnavanega dela lahko svojo pozornost usmerimo na še eno knjigo iz iste zbirke, ki je nastala kot plod internetno-virtualne dobe, v kateri trenutno živimo. Internet je v zadnjih letih zapolnil vsa področja našega življenja, težko bi še našli vedo, ki bi bila imuna na njegove učinke. Epigrafika seveda ni nobena izjema.

V šestih poglavjih avtorica predstavi razvoj interneta, od samih skromnih začetkov naprej, kmalu pa preide tudi na dejstva, ki se dotikajo potreb zgodovinske in epigrafske stroke. Prvo poglavje torej govori o rojstvu in razvoju interneta (medmrežja), drugo podrobneje opiše delovanje elektronske pošte. Bralec se lahko razmeroma natančno pouči o strukturi in delovanju medmrežja, o "deskanju" po mreži, o iskanjkih in iskanju informacij na internetu in drugem ... V okviru poglavja o elektronski pošti razloži še delovanje "mailing" liste, brez katere si v današnjem času že težko predstavljamo ažurno obveščanje (rosa).

Naslednje poglavje govori o bazah podatkov, ki lahko vsebujejo zelo različne podatke (ali fotografski material) in so dosegljive na medmrežju. Baze, o katerih je govor, so v današnjem raziskovanju zelo priljubljene, saj olajšajo delo in prihranijo relativno veliko časa. Na vseh področjih (po svetu in tudi že pri nas) so ali že narejene, prav gotovo pa v nastajanju. V nadaljevanju P. D. Giacomini predstavi zbirke latinskih in grških antičnih tekstov, ki so dostopne na internetu ali na CD ROM-ih. Med najpomembnejše sodijo: *Bibliotheca Latina, The Latin Library, Libellus Project, Bibliotheca Augustana, Bibliotheca Classica Selecta* in druge. Tej predstavitvi sledijo zbirke, ki so posvečene posameznim zgodovinskim problemom in fenomenom v antiki, pa tudi posameznim avtorjem. Med temi so še posebej zanimive:

- *Diotima. Materials for the Study of Women and Gender in the Ancient World;*
- *Medicina Antiqua/antična medicina (Galen);*
- *Internet Resources for the Study of Judaism and Christianity;*
- *The Cicero Home Page;*
- *Claudianus Home Page;*
- *Virgil's Home Page* in druge.

Drugi del poglavja o bazah je namenjen epigrafskim zbirkam, zbirkam papirusov ter bazam novcev. Za področje epigrafike sta predstavljena dve veliki: heidelberška in frankfurtska, pa tudi več manjših. Papirusi so zbrani predvsem na treh mestih: *Duke Data Bank of Documentary Papyri, Advanced Papyrological Information Service* ter *Rassegna degli strumenti informatici per lo studio dell' antichità classica.*

Grški in rimski numizmatiki so posvetili mnogo medmrežnih strani, večkrat kot poklicni antikvarji pa so jih vzpostavili privatni zbiratelji. Naj jih naštejemo le nekaj:

- *Virtual Catalog of Roman Coins;*
- *American Numismatic Society;*
- *Monete;*
- *Commission Internationale de Numismatique* in mnoge druge.

V zadnjem delu tega poglavja se lahko seznanimo še z bazami fotografij in zemljevidov ter z virtualnimi sprehodi po muzejih, ki so jih muzeji z malo boljšim internetnim zaledjem, in predvsem tisti, ki se zavedajo pomembnosti tega medija, uredili že pred časom.

Sledi poglavje, ki se ukvarja s pomembno tematiko predvsem za raziskovalce, saj je še kako koristno poznati orodja, s katerimi je mogoče hitreje in enostavneje iskati in zbirati literaturo. Obenem pa je to tudi snov, ki nam je vsem še najbolj poznana, saj smo se že kmalu morali navaditi na virtualne in digitalne bibliografije na ravni knjižnic. Poseben pomen avtorica pripiše OPAC-u (*On line Public Access Catalog*), ki je po njenem mnenju na globalni ravni najbolj koristen za iskanje posameznih tekstov. Nekaj besed nameni čisto konkretnemu postopku iskanja in v okviru tega razloži še samo masko oziroma obrazec za iskanje.

Vedno pogosteje pa se srečujemo tudi z elektronsko obliko izdajanja novitet; med njimi izstopajo revije, sledijo pa tudi monografije, strani, posvečene znanstvenim posvetom, in strani posameznikov (strokovnjakov) ali institucij. Zadnje poglavje pa je namenjeno bankam podatkov, ki so pogosto shranjene tudi na CD ROM-ih ali DVD-jih, kar gotovo omogoča ogromne količine podatkov na enem mestu. Za področje antične zgodovine, klasične filologije in epigrafike bi bilo koristno poznati vsaj te:

- CD ROM *The Database of Classical Bibliography/Bibliographie de l'Antiquité Classique*, ki vsebuje okoli 250 000 bibliografskih zadetkov;

- CD ROM *Gnomon Bibliographische Datenbank: Internationales Informationssystem für Klassische Altertumswissenschaft*, ima podatke o vseh knjigah, ki so bile recenzirane v Gnomonu od leta 1925 naprej (okoli 200 000);

- *Dyabola. Erfassung von Literatur und Objekten der Altertums- und Kunstwissenschaften* - banka bibliografskih podatkov, predvsem za področje arheologije;

- CD ROM *Subsidia Papyrologica*, ki je sestavljena iz dveh delov: iz *Bibliographie Papyrologique* in iz *Heidelberger Gesamtverzeichnis der griechischen Papyrusurkunden Aegypten*, in drugi.

Poleg teh bibliografskih zbirk so pogosto koristne še tiste, ki vsebujejo čim več podatkov o grški in latinski literaturi. Med temi si zaslužijo omembo:

- *Thesaurus Linguae Graecae. Canon of Greek Authors and Works*;

- *Bibliotheca Teubneriana*;

- *Library of Christian Latin Texts*;

- *Patrologiae Latinae Cursus Completus*.

Zbirke napisov večinoma obstajajo na medmrežju, le nekaj je takšnih, ki so urejene v obliki CD ROM-a:

- *Greek Epigraphy Project*;

- *Duke Data Bank of Documentary Papyri*;

- *Inscriptions of the Christian Empire*;

- *Inscriptions of the Christian Kingdoms*;

- *A Database of Roman Inscriptions*, ki vsebuje okoli 40. 000 napisov, objavljenih v CIL-u VI. Podani so goli napisi brez komentarja in kritičnega aparata;

- *Auxilia Epigraphica*, kjer so zbrani rimski napisi province Britanije.

V zadnjih dveh razdelkih avtorica predstavi še glavna dela enciklopedičnega značaja in CD ROM-e, ki vsebujejo slikovno gradivo in zemljevide.

Kot primeren zaključek knjige avtorica na desetih straneh zbere internetne naslove, kar je v današnjem času v veliko pomoč. Nekateri med njimi so zaradi hitrega razvoja računalniške dobe že nekoliko zastareli. Gotovo pa je, da so vsi ti naslovi koristen napotek in zelo dobra osnova za delo z elektronskimi viri za področje antične zgodovine. Ker pa so bili zbrani in ažurirani januarja 2002, bo danes poleg teh mogoče najti tudi že kakšne nove strani in novejšje projekte.

Julijana VISOČNIK

Epigrafia di confine. Confine dell'epigrafia. Atti del Colloquio AIEGL - Borghesi 2003. M. G. Angeli Bertinelli, A. Donati (ur.).

Epigrafia e antichità 21. Fratelli Lega Editori. Faenza 2004. 440 str., številne fotografije med besedilom.

Delo, ki ga predstavljamo, je nastalo kot rezultat mednarodnega kolokvija latinske epigrafike, ki je potekal v Bertinoru (univerza v Bologni) od 10. do 12. oktobra 2003. Njegova glavna tema je bila epigrafika meje (in meje epigrafike), a ne samo v fizičnem pomenu, temveč v kulturnem, socialnem in političnem smislu. Kolokvij in publikacijo, ki je pred nami, so udeležili s pomočjo AIEGL (Association Internationale d'Épigraphie Grecque et Latine) ter univerz v Bologni in Genovi.

Zbornik obsega triindvajset prispevkov najboljših evropskih epigrafov, ki so sodelovali na omenjenem kolokviju. Vsi se posredno ali neposredno navezujejo na njegov naslov, pa naj bo to z novimi napisi ali odkrivanjem drugačnih vidikov, ki jih lahko osvetlimo prav z epigrafiko; tako se meja oziroma meje vede prestavljajo vedno dlje, področje, ki ga pokriva, postaja vedno širše. Na tem mestu si je torej umestno postaviti vprašanje, kje so, če sploh so, meje epigrafike.

Prvi je uvodni članek M. Mayerja o epigrafiki na mejah. Pri tem upošteva epigrafske dokumente, nastale na mejnih območjih. Že prvi članek pokaže, da so se avtorji namenili spretno krmariti med epigrafiko na mejnih ozemljih ter mejami, znotraj katerih deluje veda. Ker bi bilo predstavljanje vseh prispevkov preveč dolgotrajno, naj izberem samo nekaj tistih, ki so še posebej pritegnili mojo pozornost.

F. Mainardis je predstavila leta 1998 najdeno posvetilo Saturnu, ki izhaja s teritorija mesta *Iulium Carnicum*. Ker le-ta predstavlja mejno območje, tako v teritorialnem kot tudi v kulturnem smislu, je avtorica svojo predstavitev z lahkoto vpela v zahteven okvir. Kult boga Saturna se povezuje še z drugimi božanstvi, predvsem v religioznem kontekstu mejnih območij. Božanstvo je bilo najbolj poznano na prostoru Recije, tudi z epitetom *patrius*, katerega namen je bil poudariti pomen v lokalnem panteonu. Prisotnost Saturna lahko potrди hipotezo o obstoju sveltšiča trgovcev na tem mejnem prostoru.

M. Reali govori o latinskih napisih iz Alta Laria in iz Chiavenne, ki sta pripadala municipiju *Comum*. Območje sodi med najbolj severne dele, ki so še sodili v rimsko Italijo (*Italia Romana*). Kot takšni imajo določene posebnosti (paleografske, onomastične - avtohtona imena: *Nulio Peldurio*, kulti - kot npr. *Iuppiter Reimimus* in drugo), ki jih avtor predstavi. V apendiksu pa zbere napise, ki jih je pri svojem preučevanju upošteval.

Starosta nemške epigrafike, W. Eck, nas prestavi na mejno območje Rena, ob katerem so vzpostavili mrežo kastelov, ki pa so pripomogli tudi k nastanku civilnih naselbin. Leta 1985 so na mestu vrat kastela Geldube našli gradbeni napis, ki se nanaša na vladavino Postuma, začetnika galskega posebnega cesarstva. Njegovo celotno ime se je glasilo *Marcus Cassianus Latinus Postumus*; na napisu, ki je ohranjen samo fragmentarno, lahko preberemo samo *Latinus*, a je bilo to dovolj za rekonstrukcijo besedila, ki jo poda W. Eck.

O dogajanju v mejni deželi, sicer na drugi strani imperija, govori M. F. Petracca Lucernoni, ki je vzela pod drobnogled Egipt (predvsem ozemlje okoli *Mons Claudianus*), vojsko v njem in dokumente, ki se nanjo nanašajo. Rimska vojska v Egiptu je namreč med najboljše dokumentiranimi provincialnimi vojskami v rimskem imperiju sploh. Poleg literarnih in epigrafskih virov, ki so na razpolago povsod, je v Egiptu nastalo veliko število papirusov in popisanih črepinj (*ostraca*), ki vsebujejo številne podatke o ustroju rimske vojske. Posebnosti slednjih, ki so jih našli v okolici *Mons Claudianus* (Gebel Fatireh) - nahaja se v puščavi, približno 500 kilometrov južno od Kaira, je avtorica predstavila izčrпно in z zanimivim pristopom.

Širjenje krščanstva je prodrlo na vsa področja življenja, tako ni nič nenavadnega, da tudi epigrafski dokumenti pričajo o tem. H. Solin nas popelje v svet epigrafike krščanske dobe, ki je zelo počasi razvijala svoje tipične formule; mnogi elementi, ki so bili značilni za poganske napise, pa ostanejo še dolgo v

rabi. Nekateri so bili celo v nasprotju s krščansko doktrino (kot npr. formula D M: *Dis Manibus* - Božanskim Manom), a je bila na nagrobnikih tako zelo zakoreninjena, da se pogosto pojavlja tudi na t. i. krščanskih napisih. Na samem začetku članka H. Solin zanika obstoj krščanske epigrafike in krščanskih napisov. Trdi namreč, da v bistvu obstaja samo določeno število napisov, ki so jih postavile ali osebe s poklicem znotraj krščanske cerkve ali tisti, ki so se opredelili kot kristjani. Ti napisi pa se v tehničnem smislu ne razlikujejo od poganskih.

Na popolnoma nov teritorij se prestavi F. Beutler, ki je svoj razmeroma kratek članek namenila ženskam na ozemlju Avstrije v rimski dobi. Ženske študije nasploh so v zadnjih letih pridobile na pomenu, postajajo pa tudi vedno bolj popularne kot predmet študija za tiste, ki se ukvarjajo z antiko (tudi pri nas, npr. M. Sunčič (ur.), Plutarhove ženske, zbirka Dialogi z antiko, Ljubljana 2004). Obravnavani prispevek se ukvarja z mejnim področjem epigrafike na mejnem območju rimskega imperija. Na ta način kar na dveh nivojih zadosti smernicam kolokvija in je v tem pogledu prav gotovo nekaj posebnega med prispevki v zborniku.

Sledita prispevka, ki prinašata novo odkrite napise; avtor prvega je M. Buonocore, ki je pripravil predvsem neobjavljene, pa tudi že objavljene napise (z novim branjem oziroma novimi podatki) Abbruzza. Avtorji drugega (M. L. Manca, L. Cencioli, L. Sensi) so se posvetili napisom v cerkvi S. Maria Maggiore v Asissiju. Napisni spomeniki izvirajo iz prostora pod cerkvijo, kjer se skrivajo rimski ostanki, na katerih je zrasla sedanja cerkev. Predstavitvi cerkve in zgodovine izkopavanja sledi kataložni del; v večini primerov gre za večje ali manjše fragmente, kar je glede na naravo najdišča mogoče pričakovati.

Čeprav nistem predstavila vseh avtorjev in njihovih članov, bi iz kratkega orisa vendarle moralo biti razvidno, da zbornik prinaša sila različne prispevke; avtorji obravnavajo različne tematike, z različnih vidikov, na raznih območjih ... Vsem pa je skupno, da se tako ali drugače dotikajo meja; v uvodu je bilo sicer zapisano, da niso samo fizične (teritorialne) meje tiste, ki naj bi nas zanimala. A je potrebno priznati, da je veliko več avtorjev izhajalo prav iz teh in da je manj tistih, ki so se ukvarjali s socialnimi in kulturnimi. Konkretno ločnice so vendarle veliko bolj oprijemljive, zato jih je lažje uporabiti za izhodišče. Kolokvij in pričujoči zbornik s tem morda nista popolnoma zadostila vodilu in motu, ki so ga imeli organizatorji, gotovo pa sta botrovala nastanku mozaika na temo meja, kjer je vsak od prispevkov zanimiv kamenček v njem.

Julijana VISOČNIK

Early Geographers. - The Period of the Roman Conquest, F. Bence, P. Kovács (ur.). *Fontes Pannoniae Antiquae* I. Budapest 2005. 251 str.

Madžarska strokovnjaka za antično zgodovino sta se odločila zbrati in objaviti vse antične (grške, latinske, pa tudi sirske) literarne vire ter napisno gradivo, ki tako ali drugače omenjajo Panonijo. Prvi dve knjigi, ki se ukvarjata z začetnim obdobjem (samo osvojitvijo in tvorbo province Panonije), sta avtorja objavila že pred nekaj leti v madžarskem jeziku in z madžarskim prevodom virov. Ugotovila pa sta, da sta knjigi mednarodnega pomena, zato sta zdaj pred nami v angleškem jeziku, a brez prevodov. Opustitev prevajanja virov v enega izmed svetovnih jezikov lahko razlagamo in delno opravičimo z dejstvom, da ti prevodi v angleščino že tako ali tako obstajajo, le poiskati je potrebno tistega, ki ga v danem primeru nekdo potrebuje. Kljub temu pa ob branju dela dojemamo izpust prevodov kot primanjkljaj, saj bi ob tako natančnem zbiranju vseh antičnih virov, ki omenjajo dogajanje v Panoniji, pa tudi v sosednjih pokrajinah, upravičeno pričakovali, da bodo tudi prevedeni ter

tako dosegljivi čim širšemu krogu bralcev. Bralcem, v večini primerov strokovnjakom na področju antične zgodovine, ki v današnjem času pogosto sploh ne znajo več latinščine in grščine, bi tako olajšali delo in prihranili čas.

Vsi posamezni odlomki so obravnavani po sledeči shemi: 1. latinski/grški tekst; 2. izdaja (teksta); 3. literatura (o avtorju oziroma o temi, na katero se odlomek nanaša); 4. komentar (zgodovinski, vsebinski). Avtorja sta projekt zastavila široko, saj predvidevata izid devetih zvezkov serije, kjer bi bili posamezni odlomki obdelani po zgoraj navedeni shemi. Prvi del je posvečen zgodnjim geografom ter času osvojitve Panonije do smrti cesarja Klavdija (54); drugi se ukvarja z zgodovino Panonije do leta 166; markomanske vojne in čas do leta 192 bodo tema tretjega dela; naslednji bo namenjen letom Severov (193-235); peti bo obravnaval vire v povezavi z vojaškimi cesarji (do 284); šesti bo navajal vire za čas tetrarhije (do 312); naslednji se bo posvečal času Konstantinove dinastije (do 363); predzadnji bo prikazal vire za Valentinijanovo dinastijo (do 395), zadnji del pa bo posvečen propadu province (do 582).

Vire, ki so obravnavani v prvem delu, lahko razdelimo na pet večjih sklopov; v prvem, najkrajšem, so zbrane prve omembe pokrajine (*Primaes mentiones regionis*); sledijo geografski pisci, ki opisujejo province namenijo več besed (*Scriptores geographici provinciam amplius describentes*); največji del zavzemajo zgodovinski pisci (*Opera historica*); ta vsebuje vse večje latinske in grške zgodovinarje. Sledi krajše poglavje, ki prinaša zgodovinske podatke o Panoniji v pesniških delih (obenem je to edino poglavje, ki nima latinskega naslova, kar pusti vtis, kot da bi bilo naslov *Historical data in poetic works* pretežno prestaviti v latinščino); zadnje poglavje prinaša pomembne napise, ki omenjajo Panonijo (*Inscriptiones*).

Prve omembe Panonije najdemo pri grških pesnikih: Heziodu, Ajshilu, Pindarju in drugih grških piscih: zgodovinarju Herodotu, Skylaksu ter Apoloniju Rodoškem. Poleg grških avtorjev pa so zbrani tudi latinski, ki posredujejo samo drobne notice: Cezar, Nepot, Krisp, Varon in Horacij. Naslednji sklop, v katerem so zbrane geografske vesti o Panoniji, je gotovo bolj pomemben in kot takšen zavzema veliko več prostora. Poglavje začnejo Strabon, Pozejdonij in Pomponij Mela; sledi jim Plinij Starejši, ki je v svoji obsežni *Naturalis Historia* zapisal mnogo takšnega, kar je za zgodovino Panonije, Norika in drugih pokrajin ter provinc odločilnega pomena in na čemer sloni zgodovina (ter geografija) antičnega sveta, kot jo poznamo danes. Nič manj pomemben ni geograf Klavdij Ptolemaj, ki mu avtorja namenita veliko pozornosti. Kakor poprej pri Pliniju je komentar obsežen; na osnovi njegovih podatkov avtorja pripravita tabele o razdaljah med posameznimi kraji in delitvi sveta. Sledi še nekaj manj pomembnih avtorjev; med njimi prvič tudi viri iz Sirije (*Liber Generationis*), ki sta jih avtorja za razliko od ostalih opremila tudi s prevodom. Sirski avtorji prinašajo sicer le krajše notice, ki pa jih vendarle ne smemo zanemariti, saj so lahko dopolnitev ali potrditev že poznanih dejstev.

Odlomki zgodovinskih del, ki omenjajo Panonijo, so nastali pod peresi najpomembnejših latinskih in grških zgodovinarjev, pri čemer naj omenim samo nekatere: Cezar, Livij, Velej Paterkul, Valerij Maksim, Plutarh, Tacit, Svetonij, Apijan, Kasij Dion in drugi. V svojih delih so Panonijo omenjali tudi cerkveni pisci: Hieronim, Evtropij in Orozij. V delih pesnikov pa je največ zgodovinskih podatkov v zvezi s Panonijo mogoče najti pri Ovidiju in Lukanu.

Preostali so še napisi, med katerimi ima gotovo posebno mesto *Monumentum Ancyranum* (*Res Gestae Divi Augusti*), kjer je cesar Avgust ovekovečil svoje dosežke, tudi na ozemlju Ilirika, kamor moramo v njegovem času šteti tudi ozemlje Panonije. Poleg napisov uradnega značaja (*Fasti Romani*) avtorja v izbor uvrstita tudi nekatere privatne. Za nas so še posebej zanimivi *ILJug* 303 in 304 ter *AIJ* 173, ki so iz Emone. Pri tem je presenetljivo dejstvo, da avtorja Emono, kljub trdnemu dokazu (mejniki pri Bevkah) o upravnih uvrščenosti k Italiji, še vedno obravna-

vata v okviru Panonije. Razlago za to lahko iščemo morda v tem, da je bil mejnik najden prepozno, da bi avtorja nova spoznanja lahko še upoštevala pri objavi te knjige.

Avtorja smiselno zaokrožita delo z obširnimi povzetki, kjer na osnovi podatkov, pridobljenih iz virov, strneta zgodovinski pregled Panonije v okviru antičnega sveta (rimskega imperija). Razložita geografski pojem Ilirik ter geografsko in administrativno opredelita Panonijo in njena plemena. Nadaljujeta z rimsko osvojitvijo in vzpostavitvijo province, razdelitvijo Ilirika in zgodovino celotne Panonije. Predstavljeni zvezek zbirke *Fontes Pannoniae Antiquae* tako predstavlja osnovo za preučevanje zgodovine Panonije na začetku rimske nadvlade, saj prinaša vse njene omembe v antičnih virih za to obdobje. Prav antični viri, če je mogoče celo sočasni, pa so tisti, na katerih naj bi temeljilo naše raziskovanje.

Julijana VISOČNIK

Mariella Moreno (ur.): *Delle medaglie Carnico-Iliriche del P. Angelo Maria Cortenovis* [facsimile del ms. 588 del Fondo principale della Biblioteca Civica di Udine]. Villa Manin di Passariano 2003. 128 str., [71] str. s faks. ms 588, ilustr.

V času, ko v numizmatični stroki vlada za študij keltskih novcev še posebno veliko zanimanje in ko so bile odkrite in objavljene nekatere nove najdbe keltskega denarja,¹ je knjiga o znanstveniku, učitelju in numizmatiku, ki je v 18. stoletju zbiral različno gradivo in pisal o keltskih novcih, še posebno dobrodošla. Urednica Mariella Moreno je v pričujoči knjigi zbrala prispevke več avtorjev, ki ponujajo bralcu vpogled v življenje in delo Angela Maria Cortenovisa. V prvem prispevku Cristina Donazzolo Cristante izčrpno predstavi življenje Cortenovisa. V nadaljevanju Maurizio Buora seznanja bralca s pomenom dela in pisanja Cortenovisa. Končno Massimo Lavarone opiše grške, rimske in srednjeveške novce iz Cortenovisovega rokopisa. Temelj knjige predstavlja Cortenovisovo delo, ki je objavljeno v dveh različicah, z različnima naslovoma. Prva, zgodnejša, je v latinščini in se glasi *De nummis ad veteres Carnorum regulos pertinentibus dissertatio* (Bibliotheca Arcivescovile di Udine MS 244, fols. 267r-276r). Latinski tekst je preveden v italijanščino in bogato opremljen z opombami. Kasnejša različica je v italijanskem jeziku z naslovom *Delle medaglie Carnico-Iliriche* (Biblioteca Civica di Udine MS 588). Zemljevidi, izborne tabele z originalnimi ilustracijami in faksimile enega od rokopisov dopolnjujejo publikacijo.

Oče Angelo Maria Cortenovis, pripadnik rimskokatoliškega reda barnabitov, je bil rojen 1727 v Bergamu, umrl je 1801 v Vidmu (Udine), kamor je prispel leta 1764, še prej pa je poučeval v mnogih mestih po Italiji. V Vidmu je vodil barnabitski kolegij. V svojem za tiste čase dolgem življenju je kar nekaj desetletij posvetil proučevanju keltskih novcev ali "karnijsko-ilirskih medalj", kot jih je sam imenoval. Četudi je Cortenovis deloval v 18. stoletju in je seveda numizmatična stroka od takrat dosegla velik napredek, je njegovo delo še danes aktualno. Cortenovis je bil značilni predstavnik izobražencev, ki so v duhu razsvetljenstva posegali na več znanstvenih področjih. Bil je barnabit, učitelj, arheolog, numizmatik, agronom in zgodovinar. Pri svojem delu je skušal povezati arheološke najdbe, novce in antične vire. Svoje zanimanje za zgodovino in arheologijo Furlanije je izražal v številnih razpravah o različnih predmetih, na katere je naletel na potovanjih po provinci, v kateri je prebival in deloval.

Še posebej pomembna je njegova objava dveh zakladnih najdb keltskih novcev, ki sta bili odkriti že konec 18. stoletja. Prva najdba je iz Zuglia in je bila odkrita leta 1762, torej še preden je Cortenovis prispel v Udine. Najdba je bila že poznana zahvaljujoč starinoslovcu Khellu, ki jo je objavil kmalu po odkritju. Druga, manj poznana, je zakladna najdba Moggio, ki je bila odkrita l. 1787. Najdba vsebuje tetradrahme tipa COPPO in republikanske denarije. Cortenovis se ni zadovoljil zgolj z opisom novcev v najdbah, temveč je poskušal povezovati najdbe tudi z epigrafskimi napisi in pisnimi viri. Še posebej je poskušal razložiti izvor in pomen imen, ki se pojavljajo na novcih.

Nastanek te knjige in objavi rokopisa je v veliki meri botrovalo dobro sodelovanje med regionalnim centrom za katalogizacijo in restavriranje kulturnih spomenikov Villa Manin di Passariano (*Centro regionale di catalogazione e restauro dei beni culturali di Villa Manin di Passariano*) in furlanskim arheološkim društvom (*Società Friulana di Archeologia*).

Alenka MIŠKEC

Milan Hanuliak: *Velkomoravské pohrebiská. Pochovávanie v 9.-10. storočí na území Slovenska*. Archaeologica Slovaca Monographiae. Studia Instituti Archaeologici Nitriensis Academiae Scientiarum Slovacae 8. Nitra 2004. 391 str., 244 slik, 109 tabel.

Arheologija je historična veda, ki bliskovito kopiči količino historičnih informacij, ki so osnova njene analize. Vedno nova izkopavanja, prihod in stalen napredek digitalne dokumentacije prinašajo nove možnosti, prednosti, a tudi probleme. Morda je glavni ta, da količina informacij sama po sebi še ne pomeni kakovosti. Slednja je odvisna od dobro izbrane strategije analize. Te pa ni brez pogumnih sintetičnih študij, ki pomagajo formulirati nova analitična izhodišča. Dela take vrste lahko prestejemo na prste. Mednje se uvršča tudi obravnavana monografija Milana Hanuliaka. Avtor se že celo svoje raziskovalno življenje posveča raziskavam in analizam zgodnesrednjeveških grobišč Slovaške. Njegova podatkovna zbirka je narasla na 614 gomil z 49 grobišč in na 3410 planih grobov z 275 najdišč. Po več desetletjih dela se mu je posrečilo posamične raziskave strniti v celovit pregled pokopavanja na Slovaškem s poudarkom na obdobju 9. in 10. st., ki so mu v upravno-političnem smislu nedvomno dali odločilen pečat oblikovanje, širjenje in propad države Moravanov.

Pregled začne z gomilnimi grobovi. Predstavi različne teorije njihovega pojava in opozori na zanimivo spolno strukturo tovrstnih pokopov, kjer prevladujejo moški grobovi, kar nakazuje, da gre za pojav socialnih razmerij. Sledi vzpostavitev kronološkega sistema, ki naj omogoči razvrstiti grobove in opazovati spremembe skozi čas. Avtor gradi svoje kronološko metodo kot souporabo vseh razpoložljivih analitičnih tehnik: seriacije, klasifikacije oblik z določitvijo vodilnih tipov, spremembe pogrebnih običajev skozi čas, stratigrafije in topografske kronologije grobišč. Pri tem ugotavlja, da je kronološka določljivost posameznih grobov razmeroma slaba in da so spremembe skozi čas dogajale najverjetneje postopoma, nikakor ne vse hkrati. Kljub temu trenutna stopnja poznavanja arheološkega gradiva omogoča zgolj shematično stopenjsko razdelitev. Zlasti na primeru grobišča Čakajovce ugotovi, da je bil prehod z žganega načina pokopov na okostne grobove razmeroma hiter. Ob tem razpravlja o začetku "velkomoravskega" obdobja, ki ga postavlja v čas okoli 800, in opozarja, da

¹ Gre za zakladno najdbo Enemonzo (G. Gorini, *Il ripostiglio di Enemonzo e la monetazione del Norico* [Padova 2005]) in skupno najdbo iz Ljublanice (P. Kos, A. Šemrov, *Skupna najdba keltskih in rimskih novcev v reki Ljublanici*. Doprinos h kronologiji novcev plemena Tavriskov, *Arheološki vestnik* 54, 2003, 381-395), ki sta pomembno vplivali na vzpostavitev nove kronologije.

temelji na različnih geografskih območjih na različnih osnovah. Predlaga delitev "velikomoravskega" obdobja na starejšo stopnjo A1 in na mlajšo A2. Mejo med obema postavlja okoli 860. Mejo s povelikomoravskim obdobjem vidi v času okoli 915. Slednje naj bi trajalo do petdesetih let 10. st. Opozori na jasen proces relativnega poenotenja grobov, na umik orožja iz moških grobov in rast grobov brez pridatkov ter spremembe pri ženskem nakitu. V bistvu gre za trende, ki so vidni povsod po Evropi in jih je mogoče povezovati s procesi, ki jih je sprožilo krščansko poenotenje. Količina in kakovost podatkov avtorju nista omogočila, da bi razrešil vprašanje, ki je še vedno odprto tudi na sosednjem Moravskem z mnogo večjo količino arheoloških podatkov - začetek okostnega pokopavanja neodvisno od tega, kako ga poimenujemo: horizont Blatnica-Mikulčice, predvelikomoravski horizont, Pitten-Pottenbrunn-Sopronkőhida ali še kako drugače. Vedno bolj očitno postaja, da gre za interpretativni problem, ki je nastal zaradi historičnega datiranja arheoloških ostalin s fenomenom slovanske kneževine Morave. Zato je Hanuliak naredil pogumen in strateško odločilen korak, da je svojo kronologijo primarno oprl na pripoved arheoloških virov in se odrekel zapeljivi pomoči pisnih virov. S tem se mu je posrečilo postaviti pomemben del gradiva v čas okoli 800, kar odpira možnost postopnega določanja dogajanja v drugi polovici 8. stoletja. Ta problem bo rešen, ko se bo mogoče rešiti fascinacije "avarske" kronologije.

Avtor podrobno obravnava posamezne vrste grobišč, od posamičnih pokopov, do cerkvenih pokopališč. Nato posamično obravnava posamezne sestavne dele grobov, pokojnike kot artefakte in nato vse vrste predmetov v grobovih. Pri tem postavlja vsako lastnost v kontekst spolne in starostne strukture pokojnikov, kar mu omogoča iskanje morebitnih socialnih konota-

cij. Podaja obstoječe interpretativne modele in jih sooča z rezultati svoje analize, ki jo predoča v grafikonih. Način dela in količina zajetih podatkov mu omogočata iskanje skritih informacij, kjer so rezultati pogosto zgovorni že sami po sebi. Tako npr. so odlomki posodja ter oglje in pepel v grobovih mnogo bolj v zasutju in ne na dnu jam, kot bi pričakovali, če bi šlo res za domnevne očiščevalne običaje. Če k temu prištejemo še podatke, da gre samo za pojav na peščici najdišč, in to enakomerno skozi ves opazovani čas, se kar sama ponuja razlaga, da gre za predmete, ki so prišli v grobove drugotno in odražajo specifično dogajanje na površini.

Po tako izvedenih delnih analizah preide avtor na zaključno sintezo, kjer se posveti vprašanju socialnih identitet, ki jih nakazujejo grobiščne strukture. Nadaljuje z vidiki religije, kjer se posveti vprašanju pokristjanjevanja ter zaključí z vprašanjem etničnih razmerij. Pri tem se v celoti zaveda dejstva, da predmeti niso bili etnične značke, zato gradi analiza predvsem na opazovanju procesa strukturnih sprememb. Njegova pozornost velja razmerju med Avari in Slovani ter med Slovani in Madžari. V obeh poleg sprememb ugotovi tudi nemajhno stopnjo kontinuitete, kar zavrača teorijo radikalnih etničnih sprememb. S tem v sozvočju so tudi antropološke analize, ki med populacijami 7. in 8. st. ter 9. in 10. st. niso opazile bistvene razlike.

V celoti lahko Hanuliakovo delo ocenimo kot odlično bilanco dosedanjih raziskav in soočanje interpretativnih modelov z različnimi statističnimi rezultati, ki jih omogoča velika podatkovna zbirka. Hkrati avtor odpira nova raziskovalna vprašanja in področja ter s tem nakazuje perspektivo bodočemu raziskovalnemu delu.

Andrej PLETERSKI

Bibliographia archaeologica Slovenica selecta

1. OBJAVE SLOVENSКИH AVTORJEV V TUJEM TISKU 2005 / PUBLICATIONS BY SLOVENIAN AUTHORS ABROAD 2005

Predkovinske dobe / Stone Ages

Petru, S., Decorated stones from the open-air site of Zemono, Slovenia. - *World archaeology* 37, 2005, 637-640.

Kovinske dobe / Metal Ages

Guštin, M., A. Preložnik, Die hallstattzeitlichen Frauen mit Goldschmuck von Dolenjsko (Slowenien). - *Studien zur Kulturgeschichte von Oberösterreich* 18, 2005, 113-130.

Guštin, M., The Adriatic Celts and their neighbours. - V / In: *Celtic connections 2. Archaeology, numismatics and historical linguistics*, Archaeology monograph series 2 (Edinburgh 2005) 111-124.

Guštin, M., Celts on the margin of the northern Adriatic. - V / In: *Celts on the margin: studies in european cultural interaction 7th century BC - 1st century AD* (Kraków 2005) 49-55.

Guštin, M., Celts in the Adriatic Region. - V / In: *Celtic Culture: A Historical Encyclopedia* (Santa Barbara, CA 2005) 13-14.

Guštin, M., Celts in the Balkans. - V / In: *Celtic Culture: A Historical Encyclopedia* (Santa Barbara, CA 2005) 155-158.

Guštin, M., Celje. - V / In: *Celtic Culture: A Historical Encyclopedia* (Santa Barbara, CA 2005) 361-362.

Guštin, M., Celts in Italy. - V / In: *Celtic Culture: A Historical Encyclopedia* (Santa Barbara, CA 2005) 1026-1028.

Guštin, M., Kostolac-Pečine. - V / In: *Celtic Culture: A Historical Encyclopedia* (Santa Barbara, CA 2005) 1067-1068.

Guštin, M., Nauportus. - V / In: *Celtic Culture: A Historical Encyclopedia* (Santa Barbara, CA 2005) 1347-1348.

Guštin, M., Novo mesto. - V / In: *Celtic Culture: A Historical Encyclopedia* (Santa Barbara, CA 2005) 1362-1364.

Guštin, M., Singidunon. - V / In: *Celtic Culture: A Historical Encyclopedia* (Santa Barbara, CA 2005) 1612-1613.

Guštin, M., Taurisci. - V / In: *Celtic Culture: A Historical Encyclopedia* (Santa Barbara, CA 2005) 1662-1663.

Guštin, M., Verdun. - V / In: *Celtic Culture: A Historical Encyclopedia* (Santa Barbara, CA 2005) 1731-1732.

Mihovilić, K., B. Hänsel, B. Teržan, Moncodogno. Scavi recenti e prospettive future. - V / In: *Carlo Marchesetti e i castellieri 1903-2003* (Trieste 2005) 389-408.

Sakara Sućević, M., Il periodo della seconda età del ferro alla luce dei reperti da Castellier presso Villanova di Verteneglio (Croazia). - V / In: *Carlo Marchesetti e i castellieri 1903-2003* (Trieste 2005) 361-370.

Teržan, B., Metamorphose, eine Vegetationsgottheit in der Spätbronzezeit. - V / In: *Interpretationsraum Bronzezeit*, Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie 121 (Bonn 2005) 241-261.

Teržan, B., Stična. - V / In: *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde* 29 (Berlin, New York 2005) 625-630.

Teržan, B., P. Turk, The Iron Age tower upon Ostri vrh. - V / In: *Carlo Marchesetti e i castellieri 1903-2003* (Trieste 2005) 339-352.

Turk, P., Some significant weights of objects from Late Bronze Age hoards in Slovenia. - V / In: *Actes du XIVème Congrès UISPP, Université de Liege. Section II. L'âge du bronze en Europe et en*